

УДК 347.94

ПОНЯТТЯ І ЗМІСТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Євгеній ЛЄЗІН,

аспірант кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються різні підходи вчених до визначення поняття «забезпечення доказів» у цивільному процесі України, на основі вироблених у науці понять здійснена спроба проаналізувати зміст цього інституту й виробити єдине поняття «забезпечення доказів» з урахуванням особливостей змістових характеристик цього явища.

Ключові слова: забезпечення доказів, поняття забезпечення доказів у цивільному процесі, змістові складники забезпечення доказів, сутність забезпечення доказів.

THE CONCEPT AND CONTENT OF PROVIDING EVIDENCE IN THE CIVIL PROCESS IN UKRAINE

Yevhenii LIEZIN,

Postgraduate Student at the Department of Justice
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

SUMMARY

The article investigates different approaches of scientists to the definition of the concept of providing evidence in the civil process of Ukraine, on the basis of the concepts developed in science; an attempt was made to analyze the content of this institution and develop a single concept of providing evidence, taking into account the peculiarities of the content characteristics of this phenomenon.

Key words: provision of evidence, concept of providing evidence in a civil process, substantive components of providing evidence, the essence of providing evidence.

Постановка проблеми. Інтенсивність розвитку суспільства вимагає вироблення нових і вдосконалення старих підходів до регулювання суспільних відносин як запоруки сталого розвитку. У цьому контексті в умовах реформування цивільного процесу особливої актуальності набуває вдосконалення прийомів і механізмів, якими оперує юридична теорія та практика. Інститут забезпечення доказів у цивільному процесі України є допоміжним механізмом доказування та прямо впливає на реалізацію прав і виконання обов'язків осіб щодо доказування, що викликає значний інтерес до його дослідження. Положення інституту забезпечення доказів відомі науці вже давно, проте постійна видозміна суспільних відносин ставить перед ним нові завдання, що зумовлює пошук нових рішень і можливостей щодо застосування цього інституту. Наукові дискусії із цього приводу виробили значну кількість підходів до розуміння поняття інституту забезпечення доказів, проте плюралізм думок породжує ще більшу кількість питань, як наслідок, плутанину як у науці, так і в практиці. Як відомо, саме від змісту поняття залежить можливість і коло його застосування, тому вироблення єдиного підходу до змістового наповнення поняття «забезпечення доказів» у цивільному процесі дасть змогу збільшити ефективність його застосування.

Стан дослідження. Дослідженням інституту забезпечення доказів у цивільному процесі займалися В.Д. Андрийцо, Ю.В. Білоусов, С.В. Васильєв, О.О. Грабовська, В.В. Комаров, В.А. Кройтор, Т.М. Кучер, С.Я. Фурса, А.С. Штефан, М.М. Ясинок та інші.

Мета й завдання статті – проаналізувати наявні бачення поняття «забезпечення доказів» у цивільному процесі; виявити і проаналізувати розбіжності поглядів науковців, проаналізувати зміст забезпечення доказів; на основі ана-

лізу змістових складників виокремити поняття «забезпечення доказів» у цивільному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те що норми щодо забезпечення доказів відомі юридичній науці та практиці з давніх часів, у наші дні сутність цього інституту залишається до кінця не вивченою, що штовхає науку та практику до нових бачень як поняття, так і змістових складників цього інституту.

Радянські процесуалісти описували забезпечення доказів так:

– спосіб фіксування відомостей про факти, з яких суд може в подальшому зробити висновки про спірні взаємовідносини сторін, якщо є загроза, що докази можуть бути знищені, можуть зникнути або їх подання буде ускладненим (С.Н. Абрамов) [1, с. 234];

– забезпечення доказів полягає в необхідності їх фіксації, яка здійснюється шляхом їх офіційного засвідчення (М.А. Гурвич). На його думку, така фіксація має здійснюватися в разі побоювань, що отримання вказаних відомостей у подальшому стане неможливим [2, с. 137];

– забезпечення доказів є свідомо організованим процесом створення похідних доказів, уважав С.В. Курильов [3, с. 94].

Сучасні науковці теж по-різному підходять до визначення поняття «забезпечення доказів». Зокрема, на думку С.Я. Фурси, забезпечення доказів – це заходи, які спрямовані на зберігання відомостей про обставини справи у випадках, коли використання джерел цих відомостей може в майбутньому виявитись неможливим або утрудненим [4, с. 381].

С.В. Васильєв під забезпеченням доказів розуміє винятковий спосіб збирання доказів, який полягає в тому, що суд досліджує і сприймає ті дані, які заявник має намір по-

дати в суд як докази, фіксує результати цього дослідження, що робить їх доступними для суду, який надалі буде розглядати справу по суті [5, с. 192].

В.В. Комаров подає забезпечення доказів як заходи, спрямовані на збереження відомостей про обставини справи, коли є підстави припускати, що використання цих відомостей у подальшому може стати утрудненим або неможливим (від'їзд свідка у тривале закордонне відрядження, втрата якостей речі тощо). Забезпечення доказів зараховано виключно до компетенції судів [6, с. 495].

В.А. Кройтор указує, що забезпечення доказів є способом закріплення відомостей про факти у випадках, коли є підстави побоюватись, що їх джерела можуть бути знищені, зникнуть або їх використання стане ускладненим [7, с. 121].

Забезпечення доказів – це вжиття судом термінових заходів щодо закріплення у визначеному процесуальному порядку фактичних даних з метою використання їх як доказів під час розгляду цивільних справ, вважає М.Й. Штефан [8, с. 292].

Забезпечення доказів – це їх процесуальна фіксація судом під час розгляду справи, з метою використання їх як доказів, якщо згодом їх подача стане неможливою або утрудненою, вказує Ю.В. Білоусов з іншими вченими [9, с. 90].

Т.М. Кілічаєва, у свою чергу, вказує, що забезпечення доказів – це спосіб процесуальної фіксації судом доказів, подання яких неможливе або є складнощі в поданні цих доказів [10, с. 89].

М.М. Ясинок визначає забезпечення доказів як оперативне закріплення в установленому цивільним процесуальним законом порядку відомостей про факти, яке вчиняється суддею з метою використання їх як доказів під час розгляду та вирішення цивільних справ у суді [11, с. 258].

На думку Л.С. Лисенко, забезпеченням доказів є вияв владно-розпорядчих дій суду через сприяння зобов'язаним щодо доведення обставин по справі та іншим заінтересованим особам в отриманні доказів у разі виникнення в них ускладнень при цьому для представлення їх перед судом [12, с. 76].

Р.В. Марченко під сутністю забезпечення доказів пропонує розуміти прийняття невідкладних заходів щодо фіксації (збереження) доказів, коли є підстави припускати, що в майбутньому представлення цих доказів стане неможливим або буде викликати певні складнощі [13, с. 173].

Сучасні російські дослідники теж сприймають інститут забезпечення доказів по-різному. Так, М.К. Треушніков пропонує розуміти його як «оперативне закріплення в установленому цивільним процесуальним законом порядку відомостей про факти, що здійснюється судом, нотаріусом чи консульською установою Росії за кордоном з метою їх використання як доказів під час розгляду й вирішення цивільних справ у суді або економічних спорів в арбітражному суді» [14, с. 119].

В одному з останніх ґрунтовних досліджень інституту забезпечення доказів А.К. Сергеева доходить висновку, що «забезпечення доказів варто розглядати як особливий факультативний процесуально-забезпечувальний захід, спрямований на невідкладну фіксацію в установленому законом порядку відомостей про факти з метою збереження доказів (якщо є підстави побоюватись, що надалі їх надання суду або іншим органам стане неможливим або утрудненим), закріплення доказів для їх подальшого розкриття в суді, запобігання подальшому розвитку правового спору (звернення до суду)» [15].

Як видно з вищенаведеного, різноманіття підходів до визначення сутності інституту забезпечення доказів є досить широким, однак саме їх аналіз дасть нам змогу виокремити його складники та характерні особливості.

Аналізуючи позицію М.Й. Штефана та Ю.В. Білоусова, на перший погляд видається, що метою забезпечення доказів є їх закріплення для подальшого використання як доказів. Такого ж висновку доходить і А.Ю. Каламайко в дисертаційному дослідженні, зазначаючи, що метою інституту забезпечення доказів у цивільному процесі є збереження доказової інформації шляхом її отримання та невідкладної фіксації в установленому законом порядку для подальшого використання в процесі доказування [16, с. 165].

Однак сутність доказування полягає в діяльності, спрямованій на обґрунтування вимог і заперечень за допомогою доказів. У цьому контексті забезпечення доказів є головним механізмом їх отримання за умови настання або можливості настання певних обставин.

Так, метою забезпечення доказів, на наш погляд, доречно вважати з боку заінтересованої особи – отримання допомоги уповноваженого органу в отриманні нею доказу та його закріпленню за умови існування загрози. З боку суду – сприяння заінтересованим особам у збиранні доказів, які їм необхідні для доведення фактів та обставин, і їх процесуальна фіксація.

Мета забезпечення доказів – їх оперативне збереження для унеможливлення їх втрати й набуття можливості посилатися на них. Науковці, описуючи це явище, оперують термінами «фіксація», «збереження», «закріплення». Як нам видається, у цьому контексті поняття «фіксація» та «закріплення» варто вважати синонімами. Цієї самої позиції дотримуються лінгвісти, укладачі Словника української мови, вказуючи, що поняття «фіксувати» в одному зі значень розуміється як установлювати, закріплювати щось у певному положенні [17, с. 589].

Більш широким, на нашу думку, за своїм змістом є термін «зберігання», яким оперують С.Я. Фурса, В.В. Комаров, адже термін «зберігання» за своїм значенням – оберігати, тримати цілим, не давати пропасти, зникнути [18, с. 428]. Важливим на цьому етапі дослідження є встановлення співвідношення цього поняття з поняттям фіксації. Так, видається, що вони співвідносяться як мета – зберегти докази, і засіб – шляхом фіксації (закріплення). З такої позиції видається недоцільним формулювання, надане Р.В. Марченком, у частині ототожнення понять фіксації та збереження.

Проілюструвати таке співвідношення можна на прикладі. Так, у разі затоплення квартири сусідами важливо зберегти відомості про сам факт затоплення та розміри завданих збитків. Збереження таких відомостей відбувається шляхом їх фіксації у відповідних документах, для чого призначається експертиза, тощо.

Слідуючи цьому прикладу, необхідно також указати на доцільність здійснення збереження відомостей якнайшвидше – поки пляма від затоплення не висохла. Тобто видається, що проведення таких дій має відбуватись оперативно (невідкладно), на що виправдано звертають увагу Р.В. Марченко та М.М. Ясинок.

Наступним питанням є відсутність у науковців єдиного підходу до того, що саме забезпечується, як предмета забезпечення: відомості про факти – С.Н. Абрамов, В.А. Кройтор, М.М. Ясинок, М.К. Треушніков, А.К. Сергеева; відомості про обставини справи – С.Я. Фурса, В.В. Комаров; фактичні дані (докази в розумінні ч. 1 ст. 57 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) [19]) – М.А. Гурвич, Й.М. Штефан, Ю.В. Білоусов, Т.М. Кілічаєва, Р.В. Марченко; дані – С.В. Васильєв.

Така проблематика пов'язана з різним розумінням науковцями сутності предмета доказування та сутності самих доказів.

Варто відзначити, що наукова дискусія щодо визначення предмета доказування продовжується тривалий час. Ще

в 50-х роках минулого століття А.Ф. Клейнман указував на те, що під предметом доказування варто розуміти спірні юридичні факти, що мають значення для вирішення справи [20, с. 33].

На противагу такій позиції виступав Л.Я. Штутін, зазначаючи, що під предметом доказування в цивільному процесі варто розуміти обставини, які обґрунтовують вимоги та заперечення сторін [21, с. 34].

Ще з радянських часів зустрічалась і третя позиція, проте вона сформульована дослідниками кримінального процесу, не знаходила підтримки у фахівців із цивільного процесу. Так, наприклад, М.С. Строгович зазначав, що в предмет доказування входять і факти, й обставини [22, с. 264].

У сучасній науці цивільного процесу це питання не втратило своєї актуальності. На думку деяких науковців, факти, які повинні бути встановлені в справі, утворюють предмет доказування [23, с. 224]. Зміст предмета доказування становлять певні факти, які підлягають установленню [24, с. 272].

Протилежна позиція висловлена С.Я. Фурсою та Т.В. Цюрою, за якої саме на обставинах, що підлягають установленню, будується предмет доказування в справі [25, с. 34]. Схожою позицією оперує Т.С. Супрун, уважаючи, що предмет доказування по цивільних справах – це система обставин об'єктивної реальності як матеріально правового характеру, так і всіх інших обставин, які мають юридичне значення для винесення законного й обґрунтованого судового рішення [26, с. 195].

Однак довгі наукові суперечки з приводу того, що ж має бути предметом доказування – факти чи обставини, привели науковців до неочікуваного наслідку – ототожнення цих понять.

Більшість дослідників уживають ці поняття як рівнозначні або вважають, що одне з них є ширшим і поглинає інше. Так, наприклад, М.М. Яснинок указує на те, що обставини, визнані сторонами, – це факти, які вважаються доказаними [11, с. 257]. «Судове доказування ... втілюється у процесуальній діяльності сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо доведення тих чи інших фактів, тобто обставин справи» [6, с. 475].

Такий підхід зберіг і законодавець. Так, ч. 1 ст. 60 ЦПК України передбачено обов'язок довести обставини, на які посилається сторона. У ч. 1 ст. 61 ЦПК України визначено, що не підлягають доказуванню саме обставини. Частиною 1 ст. 179 ЦПК України предметом доказування визначено саме факти. У позовній заяві мають зазначатися докази, що підтверджують кожну обставину – п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України. Загалом у ЦПК України можна знайти досить значну кількість норм, які оперують то поняттям «факт», то терміном «обставина» [19]. Ототожнення цих понять простежується й у Законпроекті від 23.03.2017 № 6232, який прийнятий Верховною Радою України в другому читанні та набув чинності найближчим часом (далі – проект ЦПК). Приміром, ч. 1 ст. 82 оперує поняттям обставини, ч. 2 цієї ж статті говорить про фактичні дані, ч. 7 ст. 83 – про факти тощо [27].

Однак такий підхід є не зовсім правильним, адже в разі винесення правочину з дефектами волі, під впливом помилки, примусу або на завідомо невігідних для сторони умовах важливим є доведення саме обставин, за яких він був учинений. Тобто обставини супроводжують факт і мають значні юридичні наслідки й підлягають доведенню.

Тож варто погодитись із результатами останніх досліджень науковців, які до предмета доказування включають і факти, й обставини як окремі складники його змісту [28, с. 482]. Отже, предметом забезпечення доказів є відомості про факти і відомості про обставини.

Що ж є об'єктом забезпечення? У цьому контексті викликає інтерес законодавче визначення доказів як фактичних даних у ч. 1 ст. 57 ЦПК [19] або як даних у ч. 1 ст. 77 проекту ЦПК [27]. Буквальне тлумачення терміна «фактичні дані» наштовхує Т.В. Руду на його розуміння як «достовірні відомості». Мотивуючи свою позицію тим, що достовірність доказів установлюється судом після їх оцінювання, дослідник пропонує розуміти докази як інформацію [29, с. 11]. Однак сьогодні в цивільній процесуальній літературі поняття відомостей та інформації фахівці ототожнюють, розуміючи їх як синоніми. Усталеним є також розуміння процесуалістами фактичних даних не як достовірних відомостей, а як відомостей про факти й (або) обставини.

«Доказом є об'єкт, який містить доказову інформацію про юридичні обставини цивільної справи ... , має матеріальну природу та процесуальну форму» [30, с. 168]. Тобто, на думку Т.М. Кучер, із чим важко не погодитись, доказом є симбіоз трьох складників: фізична форма – доказом є об'єкт матеріального світу, процесуальна форма – вираження у формі засобу доказування, і зміст – у вигляді відомостей (інформації) про факти й обставини.

Отже, під час використання інституту забезпечення доказів забезпечується доступ до об'єктів, що містять відомості про факти й обставини, та здійснюється закріплення таких відомостей з одночасним наданням їм процесуальної форми засобів доказування. Важливим у цьому контексті є те, що процесуальна форма засобів доказування надається доказам саме в результаті їх забезпечення. Крім того, відомості, які несуть такі об'єкти, мають відповідати ознакам належності, допустимості, достовірності й достатності.

Загалом оцінювання доказів судом, за усталеними поглядами фахівців, визначається як завершальна стадія судового розгляду. У цьому контексті викликає інтерес положення ч. 1 ст. 134 ЦПК [19], п. 4 ч. 1 ст. 118 проекту ЦПК [27], які передбачають, що в заяві про забезпечення доказів заявник має зазначити обставини, що можуть бути підтверджені цими доказами. При цьому зі змісту цивільного законодавства видно, що в разі недотримання цієї вимоги заява про забезпечення доказів не підлягає задоволенню.

Таке положення є важливим, оскільки витребування, наприклад, документів підприємств може створювати для них перешкоди у здійсненні господарської діяльності. Отже, у заявника є потенційна можливість паралізувати діяльність підприємств, зловживаючи своїми процесуальними правами, а це недопустимо.

Отже, під час вирішення питання про забезпечення доказів суд проводить їх попередню оцінку на наявність ознаки належності, надає їм ознаки допустимості (в силу дотримання процедури їх отримання в разі застосування інституту забезпечення доказів).

Наступним важливим завданням є вирішення питання про обставини, за яких застосовується забезпечення доказів. Як видно з вищевказаного, більшість науковців оперують термінами «закріплення», «зберігання» та «фіксація», якщо використання такого доказу стане неможливим або утрудненим у майбутньому. Тобто дії щодо забезпечення спрямовані виключно на ситуацію, яка може виникнути в майбутньому. Чи це дійсно так?

Деякі дослідники, дотримуючись позиції, зазначають про неточності й колізії цивільного процесуального законодавства. Так, Р.В. Марченко вказує на колізію правових норм, зокрема формулювання ст. 134 ЦПК «може стати неможливим або ускладненим», поряд із чим законодавчі норми, напрацьовані в ЦПК 1963 р., спрямовані на унеможливлення виникнення ситуації проблемних ситуацій у майбутньому, є нормами, які успішно застосовувались судовою практикою. Таке формулювання, на думку дослідни-

ка, дисонує з ч. 1 ст. 133 ЦПК, де мова йде про теперішній час. У зв'язку з цим він пропонує викласти ч. 1 ст. 133 ЦПК так: «... якщо в осіб, які беруть участь у справі, є підстави побоюватись, що подання потрібних доказів стане згодом неможливим або ускладненим, вони мають право просити суд забезпечити ці докази» [13, с. 172].

Дійсно, на перший погляд виглядає незрозумілим підхід законодавця, який щодо суті відносин у ст. 133 ЦПК вказує сьогодні, що «подання потрібних доказів є неможливим або ускладненим», а щодо дій, спрямованих на реалізацію, в ст. 134 ЦПК вказує на майбутнє – «обставини, які свідчать про те, що подання потрібних доказів може стати неможливим або ускладненим», визначаючи це положення як істотну умову, викладену в заяві про забезпечення доказів.

Законодавець, вирішуючи цю проблему, заклав у зміст ч. 1 ст. 117 проекту ЦПК модель, за якою вказується на майбутнє – «засіб доказування може бути втрачений або збирання або подання відповідних доказів стане згодом неможливим або утрудненим» [27]. Крім того, не до кінця зрозумілим видається посилення законодавця на те, що засіб доказування може бути втрачений, адже складно уявити ситуацію, за якою буде втрачений, приміром, висновок експерта. Навпаки, забезпечення доказів спрямоване на створення такого висновку.

На нашу думку, останні законодавчі ініціативи, як і пропозиція Р.В. Марченка, призводять до необґрунтованого звуження змісту забезпечення доказів, адже норми цього інституту розповсюджуються й на випадки, які можуть настати в майбутньому, і на ситуації, що вже мають місце. Проілюструвати це можна на прикладі витребування доказів в іншої сторони або третіх осіб, якщо особа сама не може їх добути законним шляхом. Тобто ситуація вже склалась так, що особа вже не може заволодіти доказами (вже наявна неможливість їх подання особою).

Отже, пропонуємо таке формулювання ч. 1 ст. 117 проекту ЦПК: «Суд за заявою учасника справи або особи, яка може набути статусу позивача, має забезпечити докази, якщо є підстави припускати, що доказ може бути втраченим або збирання чи подання відповідних доказів є або стане згодом неможливим чи утрудненим».

Дискусійним також видається вищенаведене твердження Ю.В. Білоусова з іншими вченими, які зазначають, що забезпечення доказів – це їх процесуальна фіксація судом під час розгляду справи, адже ч. 3 ст. 133 ЦПК, ч. 3, ст. 117 проекту ЦПК прямо передбачена можливість забезпечення доказів до висунення особою позову.

Варто зазначити, що хоча більшість науковців сприймає забезпечення доказів як виключну діяльність суду (С.В. Васильєв, Й.М. Штефан, В.В. Комаров, Ю.В. Білоусов, Т.М. Кілічаєва, М.М. Ясинок, Л.С. Лисенко, Р.В. Марченко), останнім часом у літературі зустрічається міркування про можливість забезпечення доказів нотаріусом, консулом тощо. Так, наприклад, С.Я. Фурса та Т.В. Цюра вважають, що «не спостерігається перешкод для забезпечення ним (нотаріусом – автор) доказів, якщо справа знаходиться у провадженні суду (нашої держави чи іноземної), державному органі чи органі місцевого самоврядування України чи компетентних органах іноземних держав. Наріжним каменем у вирішенні цієї проблеми є дотримання законодавства при здійсненні такої процедури та визначеність із способами забезпечення доказів» [25, с. 111].

«Як бачимо альтернативним варіантом отримання доказів є їх забезпечення нотаріусом», – указує Л.В. Лисенко, але дослідник критично підходить до можливості застосування всіх видів забезпечення доказів, передбачених ЦПК, нотаріусом [12, с. 76].

Загалом із цього приводу варто відзначити, що науковці досить обережно підходять до можливості надання нотаріусам права забезпечувати докази для національних судів. Однак за останні 4 роки до Верховної Ради України подано вже щонайменше три Законопроекти, в яких пропонується розширити права нотаріусів щодо забезпечення доказів (Проекти Закону України від 19.03.2013 № 2567, від 26.04.2015 № 2716).

Ці Законопроекти отримали несхвальні відгуки та були направлені на доопрацювання. Третій Законопроект від 10.05.2016 № 4629 згодом був відкликаний.

Такі законодавчі ініціативи безперечно викликають пересторогу, особливо щодо можливості розширення повноважень нотаріуса на використання всіх способів забезпечення доказів. Нам, безперечно, відомі випадки посвідчення нотаріусом копії інтернет-сторінки, проте допит свідків, витребування доказів і призначення експертизи є діями, які суперечать природі нотаріату. Утім ми маємо намір повернутися до дослідження цього питання пізніше.

Висновки. Зважаючи на вищенаведене, пропонуємо розуміти сутність поняття забезпечення доказів із двох боків:

– з боку зацікавленої особи – забезпечення доказів є діяльністю цієї особи, яка спрямована на отримання допомоги від уповноваженого органу в отриманні та збереженні доказів, які вона пізніше використає в цивільному процесі як підставу своїх вимог і заперечень;

– з боку особи, якій законом надано право забезпечувати докази, така діяльність є сприянням заінтересованим особам за їхнім зверненням у збиранні доказів і їх оперативному збереженні шляхом отримання доступу до об'єкта й фіксації відомостей про факти й обставини, які він містить, що відбувається відповідно до встановленого законом способу та порядку, коли подання заінтересованою особою потрібних доказів є або може стати неможливим чи ускладненим для їх подальшого використання в судовому процесі.

Список використаної літератури:

1. Гражданский процесс : [учебник] / под общей редакцией С.Н. Абрамова. – М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. – 483 с.
2. Гурвич М.А. Лекции по советскому гражданскому процессу / М.А. Гурвич, Н.В. Бельдогин. – М. : Типография «Красная звезда» – ип. журн. «Пограничник», 1950. – 199 с.
3. Курьлев С.В. Сущность судебных доказательств / С.В. Курьлев // Труды Иркутского гос. университета – Иркутск, 1956. – Т. 17. – Вып. 2. – С. 94.
4. Фурса С.Я. Цивільний процес України: Академічний курс / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, С.В. Щербак ; за редакцією С.Я. Фурси. – К. : Видавеш Фурса С.Я. : КНТ, 2009. – 848 с.
5. Васильєв С.В. Гражданский процесс : [учебное пособие] / С.В. Васильєв. – Х. : Одисей, 2008. – 480 с.
6. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за редакцією В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
7. Кройтор В.А. Гражданский процесс : [учебное пособие] / В.А. Кройтор. – 4-е издание, переработанное и дополненное. – Х. : Эспада, 2007. – 264 с.
8. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М.Й. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.
9. Цивільний процес : [навчальний посібник] / [А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін.] ; за ред. Ю.В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.
10. Кілічаєва Т.М. Цивільне процесуальне право : [навчальний посібник] / Т.М. Кілічаєва. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 352 с.

11. Цивільний процес України : [підручник] / за загальною ред. д. ю. н., доцента М.М. Ясинка. – К. : Алерга, 2014. – 744 с.
12. Лисенко Л. Процесуальна форма вирішення питання про забезпечення доказів / Л. Лисенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2011. – № 88. – С. 74–77.
13. Марченко Р.В. Можливість забезпечення доказів нотаріусами чи іншими особами, які мають право вчиняти нотаріальні дії / Р.В. Марченко // Університетські наукові записки : наук. часоп. / Хмельниц. ун-т упр. та права, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2013. – № 1 (45). – С. 171–175.
14. Треушников М.К. Судебные доказательства / М.К. Треушников. – М. : ОАО «Издательский дом «Городец», 2004. – 272 с.
15. Сергеева К.А. Обеспечение доказательств в гражданском и арбитражном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 / К.А. Сергеева. – Екатеринбург, 2012. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/obespechenie-dokazatelstv-v-grazhdanskom-i-arbitrazhnom-protsesse>.
16. Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А.Ю. Каламайко. – Х., 2016.
17. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 10 : Т-Ф. – 1979. – 658 с.
18. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 3 : З. – 1972. – 744 с.
19. Цивільний процесуальний кодекс України // ВВР України. – 2005. – № 32. – Ст. 442.
20. Клейнман А.Ф. Основные вопросы теории доказательств в советском гражданском процессе / А.Ф. Клейнман. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1950. – 75 с.
21. Штутин Я.Л. Предмет доказывания в советском гражданском процессе / Я.Л. Штутин. – М. : Госюриздат, 1963. – 186 с.
22. Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе / М.С. Строгович. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1955. – 383 с.
23. Теорія доказів : [навчальний посібник] / [В.С. Канцір, М.М. Олашин, Б.П. Ратушна, Ю.О. Фігель]. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. – 296 с.
24. Андрійцьо В.Д. Теоретичні проблеми доказування в цивільному судочинстві України : [монографія] / В.Д. Андрійцьо. – Ужгород : ТОВ «ІВА», 2014. – 410 с.
25. Фурса С.Я. Докази і доказування у цивільному процесі : [науково-практичний посібник] / С.Я. Фурса, Т.В. Цюра. – К. : Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2005. – 256 с.
26. Супрун Т.С. Поняття предмета доказування у цивільному судочинстві / Т.С. Супрун // Форум права. – 2016. – № 5. – С. 190–198.
27. Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Текст закону до другого читання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415.
28. Грабовська О.О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії і практики / О.О. Грабовська. – К. : Юрінком інтер, 2017. – 504 с.
29. Руда Т.В. Докази і доказування в цивільному процесі України і США: порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.В. Руда. – К., 2012. – 20 с.
30. Кучер Т.М. Докази, доказування та доведення у цивільному процесі України : [монографія] / Т.М. Кучер. – К. : Видавець Познишев, 2015. – 428 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Лезін Євгеній Євгенійович – аспірант кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Liezin Yevhenii Yevheniiovich – Postgraduate Student at the Department of Justice of Taras Shevchenko National University of Kyiv;

lezya16@meta.ua